

Puerto Rico en el segle XIX: les reformes d'Antoni Maura i Montaner

ANTONI MARIMON RIUTORT

Pocs països del món han estat tan vinculats a Mallorca com Puerto Rico. Afortunadament, diversos aspectes de les relacions entre Mallorca i l'antiga Borinquen han estat analitzats recentment per Jaume Ensenyat, Sebastià Serra, Francesc Riera Montserrat i Antònia Ripoll.

En aquest article hem realitzat un breu resum de la història política de Puerto Rico en el segle XIX i hem elaborat una primera aproximació a la política que realitzà Antoni Maura en aquesta illa quan fou ministre d'Ultramar (1892-94) en un govern liberal presidit per Praxedes Mateo Sagasta.

L'illa de Puerto Rico, amb una extensió de 9.103 km², i Cuba, eren les úniques colònies que Espanya va mantenir en el Carib durant quasi tot el segle XIX.

En aquest segle, Puerto Rico va tenir un important creixement econòmic. De 1825 a 1840 el sucre visqué la seva època daurada, però com que es basava en l'ús de mà d'obra esclava i en tècniques arcaïques, les gran hisendes sucreres foren poc rendibles cap a la meitat de segle. Els esclaus varen esser cada cop més mals d'adquirir fins que el 1873 s'abolí l'esclavitud.

Des de la meitat del segle XIX assolí molta importància el conreu del cafè, de tal manera que s'anaren formant grans latifundis cafeters. A més del cafè i el sucre, Puerto Rico exportava tabac, rom, mels i d'altres productes. Les importacions més importants venien dels ports metropolitans –Palma, Barcelona, Màlaga, Cadis i Santander– i eren principalment olis, cereals, farines, espècies, llegums, vins i licors.

Puerto Rico, com Cuba, no va participar en el procés independentista llatinoamericà, en bona part perquè era una societat esclavista on les classes dirigents depenien del suport de l'Estat Espanyol. Així i tot, hi va haver algunes incursions des de Venèçuela (1816 i 1825), i algunes conspiracions de caràcter independentista (1838).

Entre 1823 i 1868, Puerto Rico va tenir un règim polític excepcional. El governador gaudia de facultats polítiques omnímodes per poder reprimir qualsevol intent independentista o qualsevol rebel·lió d'esclaus.

Com en el cas de Cuba, la condició colonial de Puerto Rico es va fer palesa el 1837, quan el seu diputat fou exclòs de les Corts de Madrid que decidiren que Puerto Rico es governàs per lleis especials.

A Puerto Rico, el mateix que a Cuba, no es derivà cap reforma de la Junta d'Informació de 1866-67. Anaren a Madrid com a representants de Puerto Rico José Julián Acosta, Segundo Ruiz Beltran, Francisco Mariano Quiñones i Manuel F. Zeno y Correo. Acosta, Ruiz i Quiñones indicaren que les reformes s'haurien de fer a Puerto Rico a partir de la supressió de l'esclavitud.

El fracàs de la Junta d'Informació va afavorir els grups independentistes, entre els quals es destacava el que dirigia Ramón Emeterio Betances. Aquest, estava en contacte amb els independentistes cubans i havia creat a Santo Domingo un Comitè Revolucionari de Puerto Rico. Estaven preparant un gran aixecament però el grup de Camuy fou descobert. Llavors, els revolucionaris varen haver d'adelantar el pronunciament i el 23 de setembre de 1868 diverses columnes d'insurrectes procedents de Mayagüez, Lares i altres llocs es concentrà a l'hisenda de Manuel Rojas, prop de Lares.

Una columna d'uns 400 revolucionaris, comandats per Manuel Rojas ocupà sense dificultats la ciutat de Lares. L'endemà, 24 de setembre, es proclamà en aquesta ciutat la República de Puerto Rico i es nomenà president Francisco Ramírez Medina.

Aquest fet fou anomenat el "Grito de Lares". L'aixecament independentista va fracasar aviat perquè no arribaren els reforços que Betances tenia preparats a Santo Domingo i els revoltats foren derrotats per les forces espanyoles. Durant el mes d'octubre les tropes espanyoles varen perseguir els revolucionaris. Alguns dels dirigents varen morir en combat i d'altres, com Manuel Rojas, foren empresonats. El govern colonial realitzà unes 550 detencions.

Mentre a Cuba espanyols i cubans s'enfrontaven en la Guerra dels Deu Anys, a Puerto Rico el govern espanyol va introduir una sèrie de reformes entre el 1869 i el 1873. A més de la supressió de l'esclavitud (març de 1873), Puerto Rico va obtenir representació al Parlament de Madrid (1869), el sufragi universal, les llibertats democràtiques contingudes en el llibre primer de la Constitució Espanyola de 1869 (1873), àmplies reformes en l'administració dels municipis i la creació d'una diputació provincial (1870). Així, Puerto Rico gairebé s'equiparava a les províncies espanyoles.

Aquestes reformes no foren considerades suficients pels independentistes que persistiren en les seves activitats conspiratòries. A més de Betances, es destacà com a dirigent separatista Eugenio María de Hostos.

Amb la Restauració, hi va haver un cert retrocés, i, per exemple, es retornà al sufragi censitari. Així i tot, però, les reformes aplicades a Puerto Rico varen servir de base perquè els independentistes cubans acceptassin la pau de Zanjón (1878). El 1898, Puerto Rico enviava 16 diputats a les corts de Madrid.

A Puerto Rico, com a Cuba, també s'organitzaren dos partits, un era el Partit Conservador o Liberal Conservador, fundat el 1869 i posteriorment anomenat Partit Incondicional Espanyol (1872) i Partit Espanyol Sense Condicions. L'altre era el Partit Liberal Reformista, fundat el 1870. Aquest partit se va convertir el 1887 en el Partit Autonomista Porto-riqueny.

El Partit Espanyol tenia per cap des de 1880 a Pablo Ubarri i representava "una verdadera garantía para los intereses españoles antillanos". Era partidari de "todo gobierno que rija los destinos de la Patria" i tenia per objectiu "mantener siempre unido a su Metrópoli está parte del territorio"¹.

El Partit Autonomista era dirigit per Román Baldorioty de Castro i propugnava l'autonomia per a Puerto Rico. Els autonomistes sol·licitaven el màxim grau possible de descentralització administrativa compatible amb la unitat de la pàtria espanyola. El programa autonomista de 1887 era partidari de la integració política i jurídica de Puerto Rico amb Espanya i de la descentralització administrativa. La petita Antilla hauria de tenir dret a votar els seus propis pressuposts. Posteriorment alguns autonomistes propugnaren una autonomia semblant a la que havia obtingut el domini del Canadà el 1867.

La seva empenta inicial atemorí els sectors més conservadors, que aconseguiren que el 1887 el governador, el general Romualdo Palacios, desencadenàs una onada de repressió. El governador acusà els autonomistes de donar suport a una societat secreta nacionalista anomenada "La Torre del Viejo" que intentava boicotejar els comerciants espanyols. Els principals dirigents autonomistes de Ponce foren empresonats per la Guàrdia Civil i sovintejaren les arbitrietats i les tortures. Quan el govern de Madrid va conèixer l'abast de la repressió va destituir el governador. El nou governador, el general Juan Contreras, va posar en llibertat els autonomistes empresonats i va permetre que fessin reclamacions pels mals tractes que havien rebut.

Però el mal ja estava fet. El que la historiografia porto-riquenya anomena "Año terrible" de 1887 va perjudicar quasi tant la causa espanyola a la petita Antilla com la invasió nord-americana de 1898.

El febrer de 1892, el Partit Autonomista estava presidit per Julián E. Blanco, amb Rafael María de Labra com a delegat a Madrid. Altres di-

¹ Carta de Pablo Ubarri a Antonio Maura (14 de desembre de 1892), Arxiu Antoni Maura, lligall 166.

rigents autonomistes eren Salvador Brau, Luis Muñoz Rivera i José de Diego.

L'agost d'aquest mateix any els autonomistes decidiren el "retraimiento", és a dir, no presentar-se a les eleccions. Els autonomistes denunciaven així el predomini que de fet tenia el Partit Espanyol en l'administració de Puerto Rico:

"Que nuestros adversarios se apoderen cómodamente y sin estorbos de toda la administración del país, que, de hecho vienen monopolizando hace veinte años, á pesar de nuestras estériles resistencias²"

Això no volia dir que el Partit Autonomista renunciàs als seus ideals, sinó que fiscalitzaria des de defora les gestions dels ajuntaments i la Diputació.

Quan Antoni Maura accedí al ministeri d'Ultramar, el desembre del 1892, es preocupà perquè els espanyolistes acceptassin els autonomistes com a una oposició leal:

"Al claro entendimiento de usted no se le oculta que (...) tratando a los partidos adversos como a enemigos declarados sin derecho á miramiento alguno se lleva la política por vías peligrosas que suelen desembarcar más o menos tarde en mayores daños de los que se procura evitar³"

L'ampliació del sufragi censitari decretada per Maura no fou ben rebuda pels autonomistes, perquè discriminava als portorriquenys, no ja respecte als espanyols metropolitans, sinó respecte als mateixos cubans. Podrien votar els porto-riquenys que pagassin més de deu pesos i els cubans que en pagassin més de cinc. Maura justificava aquesta desigualtat per una diferència de riquesa entre les dues illes, però sembla que va ésser una concessió al Partit Espanyolista. Els autonomistes es consideraren tractats com a espanyols de tercera classe i, a diferència dels seus homòlegs cubans, amb els quals mantenien contactes, no es presentaren a les eleccions a corts de març de 1893, i continuaren amb el seu retraïment⁴.

² Delegación del Partido Autonomista Puertorriqueño (1892): *Al partido*. Tip. de A. Córdova, Puerto Rico. Sobre l'autonomisme, vegeu també Labra, Rafael Maria de (1896): *La autonomía colonial ante las Cortes Españolas y la opinión pública*. Celestino Apaolaza, impresor, Madrid.

³ Carta d'Antoni Maura a Pablo Ubarri (28 de març de 1893), Arxiu Antoni Maura, lligall 166.

⁴ Durnerin, James (1978): *Maura et Cuba*. Les Belles Letres, Paris, p. 39 i 45. Sobre aquestes eleccions és molt interessant la carta de Pablo Ubarri a Antoni Maura, del 14 de febrer de 1893, on es parla dels candidats que convendria presentar. Arxiu Antoni Maura, lligall 166.

El projecte de llei que reformava el govern i l'administració civil de les illes de Cuba i Puerto Rico, presentat per Antoni Maura i Montaner al Congrés el 5 de juny de 1898, disposava que s'aplicassin a Puerto Rico les bases referides a Cuba, amb algunes modificacions. La Diputació provincial de Puerto Rico estaria composta per només dotze diputats.

"que seran elegidos de tres en tres por cuatro circunscripciones, las cuales se formarán agrupando los partidos ó distritos judiciales de la isla, según el número de habitantes, los medidos de comunicación y las demás circunstancias atendibles al efecto⁵".

El Consell d'Administració de Puerto Rico, un òrgan merament consultiu, estaria format per sis autoritats: el governador general, que seria el president del consell, el bisbe, el general segon caporal, el president de l'Audiència territorial i el coronel del Cos de Voluntaris; sis diputats provincials en la segona meitat del seu mandat; i sis persones nomenades per reial decret pel govern⁶.

Pel Partit Autonomista de Puerto Rico, les reformes de Maura suposaven un punt de partida,

"por más que ese ensayo, tímido en demasía, y el concepto que de la descentralización administrativa parece tener el Sr. Maura, disten mucho de llenar nuestras legítimas aspiraciones".

El projecte de reformes, segons els autonomistes, ratificava el que ells denunciaven des de feia temps, que

"Nuestra administración provincial y municipal no puede seguir un día más en la completa bancarrota é inmoral desbarajuste en que se encuentra"

La reforma oferia un gran nombre d'avantatges respecte al sistema vigent. Donava més facultats a les corporacions locals, obligava els batles a tenir l'acta de regidor, facultava la Diputació provincial per aprovar els pressuposts municipals, reduïa el nombre dels diputats, llavors excessiu, i disposava que la Diputació elegís un president únic. També era important la iniciativa concedida a la Diputació per proposar la reforma de les lleis promulgades a Puerto Rico fora de les seves competències, la modificació del règim electoral per a permetre l'accés de les minories als ajuntament i a la diputació, la nova estructura del consell d'administració i el seu caràcter merament consultiu, i l'elecció per circumscripcions dels diputats provincials.

Però aquests avantatges s'anul·laven sovint a causa de les deficiències, ambigüitats i inconseqüències que hi havia a les bases del pro-

⁵ Maura Antonio (1893): *Proyecto de ley reformando el gobierno y administración civil de las islas de Cuba y Puerto Rico*. Madrid, 18.

⁶ *Ibid.*

jecte. Entre altres, els autonomistes criticaven que no es reduís el nombre de regidors, que l'existència de la Diputació estàs en mans del governador general, i que fos el governador general o un delegat seu qui executàs els acords de la Diputació. Segons els autonomistes, hauria d'esser el president de la Diputació qui, com els batles, executàs els acords de la Diputació. Si no es feia així.

"Toda sombra de la idea autonómica podría desaparecer en la práctica, llevando la centralización hasta un extremo á que hasta ahora no había llegado sino de un modo vergonzante; en una palabra, se correría el peligro de entregar otra vez toda la administración provincial al caciquismo y la burocracia".

També consideraven que haurien d'esser competència de la Diputació Provincial els bancs, els ports, les aigües, i la policia. El règim electoral no solament hauria de facilitar a les minories l'accés a les corporacions, sinó que hauria de garantir l'exactitud en els censos i la llibertat en l'emissió del vot. Naturalment, rebutjaven que figuràs com a vocal del Consell d'Administració el cap superior del cos de voluntaris, i proposaven el comandant de Marina i l'Intendent general d'hisenda.

Si aquestes esmenes s'acceptassin, el Partit Autonomista cooperaria de bon grat a la seva implantació i es tornaria a presentar a les eleccions⁷.

Arran dels debats de juliol de 1893 en el congrés de Madrid, el Partit Autonomista va donar un suport explícit a Antoni Maura i les seves reformes i es va identificar plenament amb la política del Partit Liberal, fins al punt de declarar el següent:

"el día que se realice de veras la plena descentralización administrativa (...) y la completa identidad de sus hijos y habitantes en el goce de los derechos civiles y políticos de que disfrutaban los peninsulares, no sólo se hará innecesaria la verdadera autonomía, la autonomía política de que nunca se ha ocupado el Partido autonomista puertorriqueño, sino que este mismo partido desaparecerá por no tener razón de ser, y sus afiliados entraran (en els) partidos nacionales, yendo á confundirse en sus filas con sus hermanos del otro lado del Atlántico⁸".

Pel que fa als espanyolistes, sembla que només volien acceptar les reformes si aquestes no modificaven en res el statu quo vigent. Els diputats espanyolistes a Madrid sol·licitaren a Maura que el projecte de

⁷ Blanco, Julián E. (1893): *El proyecto de ley sobre reforma del gobierno en Cuba y Puerto-Rico*. Tipografía de A. Córdova, Puerto-Rico.

⁸ Blanco, Julián E. (1893): *A la nación*, Imp. de El Clamor, Puerto-Rico.

reformes es dividís en dos, un per a Puerto Rico i l'altre per a Cuba, ja que la vida política era molt diferent a la petita Antilla. El comte de Torrejando, de l'ala esquerra del Partit Espanyol de Puerto Rico va formar part de la comissió que en el Congrés dels diputats va avaluar positivament el projecte de Maura.

Posteriorment, un cop fracassat el projecte de Maura, el congrés aprovà el projecte d'Abarzuza per reformar el govern i administració civil de Cuba i Puerto Rico. Aquest projecte no es va arribar a aplicar ni a Cuba, a causa de la guerra d'independència, ni a Puerto Rico.

Quan el febrer de 1895 esclatà el segon aixecament independentista cubà, a Puerto Rico ningú el va secundar. La petita Antilla depenia en bona part de l'exportació del cafè a Espanya i a Cuba, i molts de terratinents tenien por que una Cuba independent tancàs el pas al cafè portoriqueny. A més, el pas d'una economia basada en el sucre a una economia fonamentada en el cafè a finals del s. XIX, provocà un important atur i una creixent agitació social. El 1895 es va produir una crisi econòmica. Els terratinents tenien por de mobilitzar la població pagesa contra Espanya per no desencadenar una revolució social.

El desembre de 1895 es va fundar a Nova York la Secció Porto-riquenya del Partit Revolucionari Cubà que tenia per objectiu provocar un aixecament independentista a l'antiga Borinquen.

Més de cent porto-riquenys lluitaren al costat dels independentistes cubans, i alguns com el poeta Pachín Marín hi trobaren la mort.

El febrer de 1897 el Partit Autonomista s'escindí, ja que el sector majoritari, encapçalat per Luis Muñoz Rivera, es convertí en el Partit Liberal Fusionista Porto-riqueny. Aquest partit era la filial portoriquenya del Partit Liberal de Sagasta, el qual s'havia compromès a concedir l'autonomia quan arribàs al poder.

L'altre sector de Partit Autonomista, de caràcter republicà, organitzà un partit autonomista "pur" o "ortodox", sota la influència del metge José Celso Barbosa.

El setembre de 1897, un grup d'uns seixanta porto-riquenys va intentar ocupar Yauco. Fracassaren i la majoria foren empresonats.

Quan Sagasta arribà al poder, el govern de Madrid va concedir l'autonomia a Puerto Rico, el mateix que a Cuba (25 de novembre de 1897).

Poc després, els dos partits autonomistes s'unificaren amb el nom d'Unió Autonomista Liberal i el Partit Espanyol adoptà el nom d'"Agrupació Autònoma Oportunist".

El febrer de 1898 es va constituir el primer govern autònom de la història de Puerto Rico, constituït per tres ministres liberals-autonomistes i dos espanyolistes i presidit per Francisco Mariano Quiñones.

Aquest govern quasi no va tenir temps d'actuar. L'abril de 1898, s'inicià la Guerra Hispano-nord-americana. La flota dels Estats Units bombardejà San Juan i el 26 de juliol els nord-americans desembarcaven a l'illa, a Guánica, a la costa sud.

Amb el suport d'alguns criollos, l'exercit dels Estats Units ocupà el sud i l'oest de l'illa sense trobar massa resistència. Per les muntanyes s'organitzaren partides de "tiznados", porto-riquenys que es venjaven dels propietaris, procedents majoritàriament de la Península i de Balears. El 12 d'agost de 1898 se signà l'armistici. Moltes d'institucions de govern continuaren funcionant i no hi va haver canvis en la propietat.

Molts d'homes de negocis nord-americans arribaren a Ponce i aviat s'incrementà la influència econòmica dels Estats Units. Un sector important de l'independentisme porto-riqueny es mostrà favorable a l'annexió als Estats Units.

El 21 d'octubre de 1898 l'Estat Espanyol lliurà tots els municipis de Puerto Rico a l'administració nord-americana. Al mateix temps, les darres tropes espanyoles abandonaven l'illa. Puerto Rico passà a ésser governada pel general Brooke, com a governador militar dels Estats Units.

El desembre de 1898, per la pau de París, article segon, l'Estat Espanyol va cedir Puerto Rico als Estats Units. Aquest tractat respectava els drets dels ciutadans espanyols residents a la petita Antilla i garantia la llibertat religiosa⁹.

⁹ Sobre Puerto Rico, en el segle XIX, vegeu, entre altres, Pico, Fernando (1988): *Historia general de Puerto Rico*. Ediciones el Huracán, Río Piedras; Torres Ramirez, Bibiano (1991) *Cuba y Puerto Rico en el siglo XIX*. A *Historia de las Américas IV*. Alhambra, Quinto Centenario, Universidad de Sevilla, Madrid p. 393-401; Cubano, Astrid (1990): *El café y la política colonial en Puerto Rico a fines del siglo XIX: Dominación mercantil en el puerto de Arecibo*. "Revista de Historia Económica", Madrid, any VIII, número 1, p. 95-103; el dossier *Puerto Rico al s. XIX*. A "Quaderns d'Amèrica", número 4 (suplement de l'"Avenç", Barcelona, 1988, número 113), compost dels següents articles: Mascareñas/Rubies, T: *Panorama general de Puerto Rico al selge XIX*, p. 2-5; Pico, Fernando: *L'ordre rural porto-riqueny en la dècada de 1890*. P. 6-9; Casanova, Carlos R.: *Expressions de poder al municipi de Manatí*. P.10-12; Campos Esteve, Carmen: *Comerç i crèdit a San Juan de Puerto Rico, 1837-1844*, p. 13-14. I també Ribes Tovar, Federico (1973): *Historia cronològica de Puerto Rico*. Editorial "Tres Américas", Panamá; Maldonado Denis, Manuel (1973): *Puerto Rico, Mito y Realidad*. Península, Barcelona; Bellmonte, José (1971): *Historia Contemporánea de América 3*. Guadarrama, Madrid, p. 149-152., i Céspedes del Castillo, Guillermo (1986): *Textos y documentos de la América Hispánica (1492-1898)*. Constitueix el volum XII de la *Historia de España* dirigida per M. Tuñón de Lara, Labor, Barcelona, p. 433-437.